

Gültəkin Ağacan qızı Əliyeva
SƏMƏD VURĞUN YARADICILIGINDA SƏRBƏST ŞEİR

Azərbaycan tənqidi və ədəbiyyatşünaslığında S.Vurğun yaradıcılığı müxtəlif problemlər baxımından tədqiq olunmuşdur. Bu araşdırmalarda şairin yaradıcılığında heca vəzninin aparıcı rolu və Azərbaycan poeziyasına təsir imkanları, şeirlərinin mövzu və problematikası yeni kontekstdə araşdırmaya cəlb olunub. A.Abdullazadə şairin yaradıcılığının bu istiqamətini nəzərdə tutaraq yazır: "S.Vurğun əsasən heca vəznində yazıb-yaradan şairlərdəndir. Azərbaycan sovet şeirinin əsas vəznini sayılan və yazılı ədəbiyyatda əsasən sovet dövründə formalaşmış kütləvi şəkil alan heca özünün ən kamil təzahürünü məhz S.Vurğun yaradıcılığında tapmışdır. O, öz yaradıcılığında heca vəzninin ən müxtəlif bölgü, ölçü və formalarından məharətlə istifadə etmiş və yeri gəldikcə onu müəyyən elementlərlə zənginləşdirmişdir" (1, 64).

Lakin 20-ci illərin sonları 30-cu illərin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi prosesində sərbəst şeir daha yeni forma hesab edilirdi. Hətta ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq yanlış olaraq novatorluğu yalnız sərbəst şeirlə əlaqələndirirdi. Bu dövrdə ədəbiyyata gələn S.Vurğun, R.Rza, O.Sarıvəlli, M.Dilbazi, N.Rəfibəyli kimi şairlər də bu formada yazıb yaradırdılar. S.Vurğunun yaradıcılığında ənənəvi poeziya ilə yanaşı, yeni yaranan sərbəst şeirin izlərini də aydın görmək olur. Hətta belə demək mümkünsə, sərbəstdə yazdığı şeirlər onun yaradıcılığında mühüm yerlərdən birini tutur. S.Vurğun sərbəst şeirə müraciətinin səbəblərini hər hansı bir məqalə və çıxışında aydınlaşdırmasa da, həmin dövrdə yazdığı şeirlərin məzmunundan bunu aydın görmək olar. Məlumdur ki, 20-ci illərin ortalarında İ.Hikmət və Ə.Nazimin ilk sərbəst şeirləri çap olundu. Bundan sonra N.Hikmət və M.Rəfilinin şeirləri ədəbi prosesdə bu formanı bir qədər də sabitləşdirdi. İ.Hikmət, Ə.Nazim, N.Hikmət, M.Rəfilinin bu şeirlərində yeni dövrün hərəkəti, proletar düşüncəsinin təsviri və s. başlıca yer tuturdu. Həmin dövrün poeziyasını araşdıran tənqidçi Ə.Nazim şeirin qarşısında duran vəzifələri müəyyənləşdirərək yazırdı: "Bugünkü şeir əsrimizin, quruluşumuzun və qayəmizə bütün inqilabi xüsusiyyətlərinin şeiridir. Mövzudan başlayıb məzmunu qədər, ədəbi şəkil ilə bərabər bunlardakı əsas xüsusiyyət şəkildə sərbəstlik və ahəngdarlıq, dialektik bir dinamika, sürət, çeviklik, ildırımçılıq, obrazlarda canlılıq və yenilikdən ibarətdir; digər tərəfdən də şeirin ayrılmaz bir məziyyəti olan musiqi, ahəng, ritm bugünkü şeirin başlıca ünsürlərindəndir" (2, 84).

Bu zaman yeni dövrün şeirindən məzmununda inqilabilik, əsrin inkişafını tərənnüm, ideologiyada materialist və dialektik həyatı təsvir etmək kimi tələblər də qoyulurdu. Düşünülürdü ki, bu kimi məziyyətləri ancaq sərbəstdə yazmaq mümkündür. N.Hikmət də məhz bu manifestlə ortaya çıxmış, şeirlərində proletar düşüncəsini önə çıxarmışdı. Bu dövr sərbəst şeirinin özünəməxsus cəhətləri vardır. Belə ki, burada şeirin məzmunundan asılı olaraq müəyyən ahəng yaradılır və bu ahəng fikrin ifadəsinə daha tez və effektiv şəkildə cəlb olunurdu. Bu mənada sərbəst şeirdə proletar düşüncəsini daha yaxşı ifadə etmək olurdu. Ən azından dövrün ədəbi tənqidi sərbəst şeirə nəhz bu mövqedən yanaşır, köhnə vəzn və ifadə vasitələri ilə yeni proletar düşüncəsinin təsvirini mümkünsüz hesab edirdi. S.Vurğunun hecəda yazdığı şeirlərdə isə yeni dövrün ruhu, ritmi o qədər də hiss olunmurdu. Şairin sərbəst şeirə münasibətini də bununla əlaqələndirmək olar. Çox qısa bir zamanda şair "Şairin andı", "Fənar", "Raport", "Rot Front" və s. şeirlərini sərbəstdə yazaraq özünün yeni poetik manifestini elan edir. 1929-cu ildə yazdığı "Şairin andı" şeirində onun keçmişindən ayrılmasının ilk anonsunu sərbəst formada verir:

Bilənlər bilir,
On beş il əzəl,
Bu gün tirək-titrək
Şeir yazan bu əl,
At tumarladı, yer qazdı.
Güllü bir yazdı:
Anamın gözlərində dalğalanan,
Alışmış yanan
Bir bahar buludu vardı.
O gözlər, ağlar, ağlardı (3,208).

30-cu illərin əvvəllərində S.Vurğun sərbəst şeirlərinin sayı artdığı kimi, forma cəhətdən də inkişaf etmişdir. Azərbaycanın sənayeləşməsi, yeni inkişaf yolları onun şeirlərində tərənnüm edilir, mövcud hərəkətin dinamikası verilir. M.İbrahimov şairin bu dövr yaradıcılığını təhlil edərkən belə nəticəyə gəlir: "Bu illərdə yazdığı "Şairin andı", "Raport", "Aprel", "Fənar" kimi şeirlər həyatın tələblərinə cavab verirdi, dərin ictimai-siyasi məna ilə dolu idi. Bu şeirlərdə Səməd Vurğun "Milyonların səsi ilə, milyonların tərəqqiyə qoxuyan nəfəsi" ilə danışdığını elan edir" (4, 9). S.Vurğun gətirdikcə sərbəst formanın təsirinə və yeni quruluşun poetik təsvirinə o qədər aludə olur ki, özünün yeni bir manifestini elan edir. "Ölən şeirlərim" S.Vurğunun poetik inkişaf yolunda yeni bir manifest olur. Şair bu şeirində K.Marksın "Tərbiyəçi olmaq üçün tərbiyə olunmaqlazımdır" fikrini sitat gətirərək keçmiş yaradıcılıq yolundan imtina edir. Bu cür imtinalar Azərbaycan poeziyasında çox nadir hallarda olur. Şair keçmiş yaradıcılıq yolunu "incə bir bahar buludu" adlandırmaqla onun keçici olduğuna işarə edir və artıq onların uzaqda qaldığını bildirir. Şair bu dövrdə yazdığı "Dürrənin səsi", "Dilican dərəsi" kimi şeirlərinin adlarını çəkərək onlarla vidalaşır və heçliyə göndərir:

"Dürrənin səsi",
"Dilican dərəsi",
"Gözəllərim",
"Qəzəllərim",
...lərim..., lərim...
və nələrim...

Artıq gözlərimdən uzaqlaşdınız;

Ölən bir cahanla sizgülüşsüz qucaqlaşdınız...(3, 150).

Göründüyü kimi, şair əvvəlki dövr yaradıcılığından ona görə imtina edir ki, yeni dövr yeni tələblər irəli sürürdü. Bu o zaman idi ki, burada Berkley, Platon ideyaları deyil, Marks, Lenin ideyaları hökm sürür, "kapital qotur itlər kimi tükünü tökür", "tarix sosial-faşistlərin xəyanətini "açırdı". Odur ki, şair "siniflər döyüşündən törənən bir əskər kimi" şeirlərini şüarlara döndərir və onları "son döyüşün ilk cəbhəsinə" göndərirdi. Əlbəttə, tarix dəyişir və dəyişdikcə S.Vurğunun "Ölən şeirlərim" adlandırdığı bu şeirlər özünün yeni həyatını yaşayır.

Şeirin sonrakı sətirlərində gənc şair on beş il əvvəlki yolundan çəkildiyini, yeni tutduğu yolun komsomol yolu olduğu və bu yolun sorağının "uzaq Hind sahillərindən" alınacağını bildirir. S.Vurğunun sərbəst şeirlərində əvvəllər olduğu kimi kənd həyatı, keçmiş, sızıltılar yox, yeni həyat və onun inkişaf yolları işıqlandırılır. Bu cəhətdən Nazim Hikmətə yazdığı "Hərəkət" şeiri onun yeni platformasını tamamilə əks etdirir. Şeirin N.Hikmətə həsr edilməsi heç də təsadüfi deyildi. Bu illərdə N.Hikmət sərbəst şeirin ən aparıcı nümayəndələrindən biri olmuş və Azərbaycan sərbəst şeirinə böyük təsir göstərmişdir. N.hikmətin yaradıcılığında siyasi-ictimai dəyişiklik və onun gətirdiyi yeni düşüncə poetik şəkildə əks etdirilirdi. O da ilk şeirlərini hecəda yazmış, lakin sonradan Moskvada futurizm hərəkəti ilə tanış olduqdan sonra yeni forma arayışları işində olmuş və sərbəst şeirlər yazmışdır. Onun şeirlərində dövrün, zamanın dinamikası aydın hiss olunurdu. S.Vurğun da N.Hikmətin yolu ilə gedərək özünün yeni dövrə münasibətini bildirmək istəmişdir. Bu həm də ədəbi tənqidin tələblərindən biri idi. Çünki həmin dövrdə yaşayıb proletar düşüncəsini əks etdirməmək, yaxud yeni dövrü tərənnüm etməmək, onu inkişafda göstərməmək mümkün deyildi. S.Vurğun "Hərəkət" şeirində tamamilə proletar platformasından çıxış edərək "damarlarında dolaşan" qanın heç də dünənkinə "bənzəmədiyi"ni, yeni bir yola qədəm qoyduğunu ifadə edir. Bu bəyanata görə artıq onun qəlbini nə eşq, nə hicran maraqlandırır, "tikanlı çöllərin yolçusu" olaraq yola çıxır, hər yerdə "hərəkət" axtarır, bu hiss-həyəcanın qəlbindən deyil, fikrindən doğduğunu bildirir. Bu elə bir hərəkətdir ki, şimal yelləri İncilin, Quranın yarpaqlarını göyə sovurur; "cahan qəm-xanədir" fəlsəfəsi özünün son nəfəsini yaşayır. Şair bununla ictimai fikrin və inkişafın sürətinə çatmağı düşünürdü:

Qarşımdakı şam

azacıq sönməmək üzrə yanarsa,

bir an dayanmadan coşacaq qələm

Nə dərd, nə ələm,

nə də göz yaşlarım ənisim deyil.

Anla! Bil!

Bil ki, göylər nə qədər azad, bəxtiyar

Ruhumla çırpınan bir əməlim var;

Hərəkət!Hərəkət! (5, 6).

S.Vurğunun "Qızıl Şərq" şeirində də N.Hikmət sərbəst şeirinin təsiri aydın görünür. Bu şeirində şair N.Hikmət sərbəst şeirində olduğu kimi, səslərin assiasiyasına çox fikir verir və yeni bir ritm yaratmağa çalışır.

Trak...

Trak...

Tra..., raq...

Divarları yırtaraq,

"Gəlin!

Gəlin" dedilər

və hər

gücünə güvənən

düşməyə hücum başladı (3, 154).

S.Vurğunun "Aprel", "Fənar", "Mən də bir əsgər kimi", "Rot Front" və s. onlarla sərbəstdə yazdığı şeirləri də siyasi-ictimai mövzudadır. Görünür ki, gənc şair yeni dövrün, yeni quruluşun tərənnümünü, yaxud təsviri üçün bu formadan istifadəni qarşıya məqsəd qoymuşdur. Lakin şair hansı formadan istifadə edir-etsin onun poetik təfəkkürü aydın görünür. Burada da şairin yaradıcılığında yeniliklər özünü göstərir. Bu yeniliklər heç də şeirin mövzu və problematikasında deyil, onun dilində, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin orijinallığındadır. Bu şeirlərində S.Vurğun Azərbaycan poeziyasına yeni bir ritm və ahəng gətirmişdir. Oxucu burada yeni bir S.Vurğunla qarşılaşır. O, on il əvvəlki şeir dilindən, bədii ifadə vasitələrindən və poetik formadan, həm də yeni dövrdə populyarlaşan sərbəst formadan istifadə etmişdir. Bu

formadan istifadəni zəruri edən səbəblər də var idi. Bu səbəbləri dövrün tənqidçilərindən olan H.Mehdi belə ifadə edirdi: "Səməd Vurğun öz keçmişini ilə mübarizədə doğru bir yol tutaraq, ideoloji istiqamətini sağlamışdır. Heç də süniliyə, fikri səthiliyə yol vermək istəməyir. O, yaxşı anlamışdır ki, əvvəlki yolla keçmiş səhvlərdən qurtulmaq olmaz. Səməd Vurğunun son illərdə yazdığı əsərlərdə məfkurəvi təmkin, həqiqət ünsürləri qat-qart artmışdır. O, qolçomaq məfkurəsi təsirlərinə ağır bir zərbə endirərək konkret əsərlər də vermişdir: "Qaçay", "Fənar", "Rəport" və ən nəhayət "Komsomol pəeması" (6, 72). Buradan aydın olur ki, S.Vurğunun sərbəstdə yazması və yeni cəmiyyəti, quruluşu bu şeirlərində təqdir etməsi ədəbi tənqid tərəfindən müsbət qarşılanır və onu şairin yaradıcılığında bir inkişaf kimi götürürlər. Şairin bu formaya müraciətinin səbəblərini də məhz burada axtarmaq lazımdır. Buna baxmayaraq, S.Vurğunun sərbəstdə yazdığı şeirlərində bədilik, poetiklik özünü göstərir. Onun sərbəstdə yazdığı mövzular ictimai olsa da, şair burada özünün siyasi platformasını elan etsə də, yeni poetik fikri təmsil edirdi. Şairin "Qızıl Şərq", "Tikanlı sözlər", "Cavabımız", "Şeir və xaltura", "Hücum", "Qanlı bazar" və s. şeirlərində yalnız yeni quruluşun hərəkəti poetik şəkildə ifadə olunmur, ictimai problemlər də qaldırılır. "Qanlı bazar" şeirində çarın soyuq qarlı qış günündə "alın tərlərini qara köynəklərə" silən, "iş gününün azalması" xahişilə çara müraciət edən insanların gülləbaran edilməsi təsvir edilir. Özünü "günəşi yarıya çağırən böyük günəş şairi" hesab edən S.Vurğun "Tikanlı sözlər şeirində daha dərin mətləblərə toxunur. Şair burada hadisələri mücərrəd şəkildə təsvir etmir, ictimai hadisələrin mahiyyətinə enməyə çalışır, hətta sosialist varlığını mənfi yöndə təsvir etməyə cəsəret edir:

Yox deyil bizim kəndlərdə
ətəyinin altında rüşvət alanlar,
Yuxulu,
yorgun
şikayətçiləri
get-gələ salanlar.

Yox deyil kəndlərdə,
açılır örtülür pərdə...(3, 164)

"Şeir və xaltura" şeirində isə şair çağdaş şeirin konturlarını cızır. Bu konturlardan məlum olur ki, şair "Kəndə, kəndə və yenə də kəndə" kimi şeirlərini ortaya çıxarmamalıdır. Şairə görə bu kimi şeirlər "imzası görünmək üçün" yazılan şeirlərdir. Şair buradakı "sözlərin qurama", "hərəkətlərin cansız" olduğuna diqqət çəkir. Bu cür şeirlərin poeziyaya heç nə verməyəcəyinə əmin olan şair onları "şeyrdə şeirlik izi qoymayan" "qafiyəli dəllallar" adlandırır və sənət bazarına bu cür saxta malların sürülməməsini istəyir:

Sevmədim
imzasını görünmək üçün atan,
Qəlbi şablon
və şarlətan
şairlərin
yerində şillaq atmasını;
Sevmədim
onların sənət adına
xaltura yaratmasını (3, 167).

S.Vurğun sərbəstdə təkcə şeirlər yazmamış, həm də tərcümələr etmişdir. Doğrudur, bu gün əlimizdə onun sərbəst tərcümələrindən yalnız Antal Hidaşın "Sevgi" şeiri məlumdur. Maraqlıdır ki, əgər şairin sərbəst şeirləri ictimai mövzudadırsa, tərcümə etdiyi şeir sevgi mövzusunda. Burada yeknəsəq obivətel sevgisi deyil, həqiqi sevgi təsvir olunur. Tənqidçi H.Mehdi bu şeyrdə ictimai lirikanın təzahürlərini görür və S.Vurğun tərcüməsinə yüksək qiymət verir. Şeirinin məzmunu və forması tamamilə bir-birinə uyğundur. Tənqidçi S.Vurğun tərəfindən sərbəst formada tərcümə edilən bu şeiri müəlliflə yanaşı, tərcüməçinin də əsəri hesab edərək yazır: "Vurğun Antal Hidaşın "Sevgi" adlı əsərini tərcümə etmişdir. Bu tərcümənin qüvvətli çıxmasına səbəb Hidaş tərəfindən qoyulmuş problemin Vurğun tərəfindən lazımcə anlaşılmamasıdır. Vurğun ictimai lirika yaratmaq sahəsində bəzi müvəffəqiyyətlər əldə edə bilmişdir. Bilxəssə, "Sevgi" əsərini yalnız tərcümə adlandırmaq olmaz. Burada S.Vurğun yaradıcılığının xüsusiyyətlərini də görmək mümkündür" (6, 73).

Göründüyü kimi, S.Vurğun poetik yaradıcılığında nəinki sərbəst formada şeirlər yazmış, hətta tərcümə də etmişdir. Hətta onun sərbəstdə tərcüməsi son dərəcə orijinal çıxmışdır. Ona görə də, S.Vurğun yaradıcılığını qiymətləndirərkən onun sərbəst şeirlərinin üzərindən sükutla keçmək olmaz. Burada məsələyə metodoloji cəhətdən düzgün yanaşılır. Ona görə ki, bu illərdə S.Vurğun və M.Müşfiqin sərbəst şeirləri bu formanı təkcə mövzu və problematika baxımından deyil, həm də intonasiya, ritm, ahəng baxımından zənginləşdirmişdir.

Beləliklə, 30-cu illərin əvvəllərində S.Vurğunun sərbəst formada iyirmiyə qədər şeir yazdığını və bu şeirəri ilə sərbəst şeiri inkişaf etdirdiyini görmək olar. Lakin 30-cu illərin ortalarından onun yaradıcılığında sərbəst şeirləri görmək olmur. Fikrimizcə, 37-ci il repressiyasından sonra Azərbaycan poeziyasında sərbəst forma poeziya meydanından ən azından on beş illik geri çəkilir, yaxud fasilə verir. Bunun

müəyyən səbəbləri vardır. 30-cu illərin sonlarından S.Vurğun daha çox poema yaradıcılığına fikir verir və bir çox poema və dram əsərləri yazır. Onun sərbəst şeirləri isə bu formanın təşəkkül dövründə müəyyən əhəmiyyətə malik olur. S.Vurğun sərbəst şeirinin əhəmiyyəti kimi formanın ən çətin günlərində onun bir poetik forma olaraq sabitləşməsində oynadığı rolu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu dövrdə yazılan sərbəst şeirləri özünün mövzu və ideyası, ritmi, intonasiyası, ahəngi ilə Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirir və onun müxtəlifliyini təmin edir.

ƏDƏBİYYAT

Abdullazadə A. Şairlər və yollar. Bakı: "Elm", 1984, 224 s.

Nazim H. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c., Bakı: 1963,

Vurğun S. Əsərləri (yeddi cildə). I cild, Bakı, Elm, 1985, 448 s.

M.İbrahimov. Səməd Vurğunun həyatı və yaradıcılığı haqqında. Vurğun S. Əsərləri (yeddi cildə). I cild, Bakı, Elm, 1985, 448 s.

S.Vurğun. Hərəkət. Nazim Hikmətə // Ədəbiyyat cəbhəsində. 1930, N7-8, s. 6

Mehdi H. Əsərləri. 10 cildə, 9 c., Bakı, 1979,

Azərbaycan sovet ədəbiyyatı tarixi. 2 cildə, I c., Bakı: "Elm", 1967

Açar sözlər: S.Vurğun, yaradıcılıq, sərbəst şeir, yeni ritm.

Ключевые слова: С.Вургун, творчество, белый стих, новый ритм и интонация.

Key words: S.Vurgun, creativity, free rhyme poetry, new rhythm.

Free rhyme poetry in Samed Vurgun's creativity

Summary

The article analyzes the problems of free rhyme poetry in S. Vurgun's creativity of. It is shown that although S. Vurgun wrote mainly in heja rhythm, he appealed to free rhyme poetry in his youth. He created more than twenty poetic patterns. In the early 1930s, the free form written by S. Vurgun had a distinctive feature and defined the poet's individuality. But in the mid-30s, we didn't see any free rhyme poems in his creativity. S. Vurgun paid more attention to poetry and wrote many poems and dramas. His free rhyme poetry are of particular importance during the formation of this form.

Верлебр в творчестве Самеда Вургуна

Резюме

В статье исследуются проблемы белого стиха в творчестве С.Вургуна. С.Вургун писал в молодости, как в силлабическом стихе, так и белым стихом. Он создал в этом стиле более 20-ти поэтических образцов. Белый стих, в котором С.Вургун писал в начале 30-х годов, отличается своеобразием и определяет индивидуальный авторский почерк. Однако с середины 30-х годов невозможно встретить стихов в таком стиле в его творчестве. С.Вургун обращается к жанру поэмы и создает много поэм и драматических произведений. А его белые стихи носят определенный базовый характер для его поэм и драм.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova